

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI – VII

**TÜRKİYE'DE
DİNLER TARİHİ
(Dünü, Bugünü ve Geleceği)**

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI

BİRUNİ ve TAHKİKÜ MA Lİ'L-HİND İSİMLİ ESERİ

Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

I- BİRUNİ

Biruni, 973 yılında batı Harezmi'nin başkenti Kâs şehrinde doğmuş bir Türk bilimci ve tam adı Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Biruni'dir. Parlak zekâsıyla daha küçük yaşlarda zamanın hükümdarının dikkati çekmiş; daha 6-7 yaşlarından itibaren Harezmi sarayına kabul edilmiş ve büyük saygı görmüştür. Burada meşhur matematikçi Emir Ebû Nasr Mansûr bin Ali bin Irak'ın himayesinde büyümüş; Abdüssamed bin Samet el-Hâkim ve İbn Sina'dan da dersler almıştır. Bu arada Cürcân Harzemşahi Me'mun bin Me'mun'un yanında müşâvir ve vezir olarak çalışmıştır.

Doğu Harezmi'nin Batı Harezmi'yi işgal etmesiyle zor günler yaşayan Biruni'nin çilesi, Harezmi'nin Gazneliler tarafından ele geçirilmesiyle nispeten son bulmuştur denilebilir. Çünkü işgalle birlikte Gazneli Mahmut'un himayesine giren Biruni, Gazneli Mahmut'tan sonra oğlu Mes'ud ve torunu Mevdud'dan büyük destek görmüş ve bu sayede araştırmalarını rahatlıkla sürdürebilmiştir. Gazneli Mahmut'un Hindistan'ın kuzey-batı bölgelerini ele geçirmesinden sonra Hindistan'a gitmiş, orada Sanskritçe öğrenmiş, Hint ilmini, örf ve âdetlerini etraflıca inceleme fırsatı bulmuştur. Bunun yanı sıra o, matematik, astronomi, fizik ve tabii ilimlerle coğrafya üzerinde çalışmalar yapmış; tıp ve deneysel fizikle de uğraşmıştır. Bulduğu yöntem ve kendi yaptığı âletlerle madenlerin özgül ağırlıklarını çok yaklaşık olarak hesaplayabilme başarısını gösteren Biruni, geride birçok eser bırakarak 1048'de Gazne'de vefat etmiştir. (G. Tümer, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, s. 17-30)

Biruni'nin yetişmesindeki önemi inkar edilemez olan Sultan Mahmut'un (997-1030) sarayı dönemin edebiyat merkezi idi. Başta Fırdevsi ve Unsûri olmak üzere yaklaşık 400 edebiyatçı ve şairin sarayın imkanlarını kullanarak önemli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Fakat bunların büyük bir kısmı henüz

gün ışığına çıkartılamamış veya günümüze ulaşmamıştır. Biruni'nin de Gazne sarayındaki hizmetleri konusunda elimizde çok net bilgiler yoktur. Bununla birlikte onun sürgün dostu ve arkadaşı Bağdatlı fizikçi ve filozof Abdulkadir el-Hammar ile Gazne'de tıp alanında çalışmalarda bulunduğu, ayrıca astroloji ve astronomi konularına da eğildiği bilinmektedir. Nitekim Afganistan'a zorunlu göçünden on üç sene sonra MS 1030 yılında bitirdiği *Kitabu't-Tahkik ma lil-Hind* isimli eseri hem Yunan hem de Hindu astronomi ve astrolojisini bildiğini ispatlar niteliktedir. Hatta döneminin bazı yazarları Biruni'nin Gazneli Mahmut'un saray astroloğu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ama onun Hindistan, Sanskritçe ve Sanskrit literatürü hakkında çalışmaya ne zaman başladığı net olarak belli değildir. (G. Tümer, *a. g. e*, s. 29, 35)

Eserlerinde matematik, astronomi gibi pozitif ilimler arasında edebi ve felsefi düşünceler, coğrafya araştırmaları arasında etnografya ve kültür tarihine ait bilgiler dikkati çekmektedir. Dindar olmasının yanında "insanların fikir ve inanışları türlü türdür ve cihanın memuriyeti de bu inançların çeşitliliğine bağlıdır" diyebilecek kadar da aydındır. (G. Tümer, *a. g. e*, s. 36, 56-61)

Biruni, beşeri/manevi ilimler sahasındaki incelemelerinde bir takım prensipleri esas alıyordu. Bu hususta şöyle demektedir: "*Bu ilimlerle meşgul olacaklar, önce kalplerini bozuk itikat, kötü huy ve saplantılardan temizlemelidir. İnsanların çoğu manevi hastalıklara yakalanmıştır. Bu hastalıklar, sahibini hak ve hakikati göremez hale getirir, kalbi kör, kulağı sağır eder. Taassup, başkalarına üstün gelme, nefsin, kötü arzu ve heveslerin peşi sıra gitme, makam-mevki sevdası peşinde olma ve benzeri kötü huylar, ilim adamına yakışmaz. Bu sebeple de herkes ilim adamı olamaz. İlim yolu çetin bir yoldur. Fakat ele geçmesi imkânsız da değildir. Hak ve hakikati araştırırken mümkün olan en yakın, en sahih ve en sağlam bilgilere tutunulur. Bu yapılırken de, sahalarının otoritelerine veya eserlerine müracaat edilir. Yani herkesin sözüne ve eserine değil de, otorite olan âlimlerin söz ve eserine başvurulur. Tespiti mümkün olan hakikatler ortaya çıkarılır.*"

Sultan Mahmut döneminde Biruni'nin (1017-1030) devlet eşrafiyla arasının açık olduğu ve onlardan gelen hediyeleri kabul etmediği ve hayatının önemli kısmını Hindistan'ın özellikle kuzey bölgelerinde geçirdiği bilinmektedir. Sultan Mes'ud yönetiminde ise, önceki dönemlere nazaran daha fazla yönetim desteği görmüştür ve hayatının en önemli eseri olan *el-Kanun*

el-Mes'udi'yi yazmıştır. Gazne'de yazdığı bu eserinde Biruni Hindistan'a çok az atıf yapar. (G. Tümer, *a. g. e*, s. 36-37)

Hindistan'da yaptığı çalışmaları esnasında karşılaştığı zorlukları Biruni şöyle anlatır: “*Bu konuyu çalışmak için benim sahip olduğum fırsatlara hangi araştırmacı sahiptir? Bu durum Allah'ın inayeti sayesinde bazı kişilere kısmettir. Fakat ben, bu konuda yeterinde şanslı sayılmazdım ve yapıp ettiklerimde özgür hareket etme imkânına sahip değildim. Ayrıca arzu ettiğim şekilde yeterli çalışma imkânı da oluşmamıştı. Her şeye rağmen hedefe ulaşmak için yeterli gücü bana veren Allah'a şükrederim*” Edward Sachau'ya göre Biruni, hem Gazne hem de Hindistan (Peşaver ve Multan) da pandit (bilge kişi) lerle istişare etme, onların bilgisinden faydalanma ve kitap temin etme fırsatı bulmuştur.

Şüphesiz ki Hindular ve onların düşünce dünyası Biruni için çok ilgi çekici idi. Bu nedenle o, Hindularla ilgili her şeyi büyük bir özveri ile incelemeye çaba sarf etti. Ona göre Hindular arasında, muhteşem filozoflar, iyi matematikçiler ve astronomlar mevcuttur. Hinduların yanlışlarını gizlemeden anlattığı gibi başarılarını da hakkıyla takdir eder. Kutsal nehirlerin kenarlarındaki görkemli tapınaklardan bahsederken Biruni, “*bu eserlerle Hindular mimarinin zirvesine ulaşmışlardır. Müslümanlar bu yapıları gördükleri zaman hayrete düşerler. Onları tasvir etmeye ve onlar gibi yapılar yapmaya muktedir olmadıklarını düşünürler*” der.

Biruni Hint felsefesine de ilgi göstermiştir. Ona göre Antik Yunan ve Hint filozofları gerçekliğin mahiyeti konusunda benzer fikirlere sahiptirler ve fikirleri bir çok konuda örtüşür. Ona göre, tüm filozofların birleşme noktası saf monoteizmdir ve herkes kadir-i mutlak Tanrıya ibadet eder. Zaman sürecinde bu durum dumura uğramış ve sonuçta farklı dinler, felsefe ekolleri ve puta tapma ortaya çıkmıştır. Biruni'ye göre puta tapmanın nedeni ölen kişiyi anımsama ve yaşayanı teselli etme arzusudur. Puta tapma bu temel üzerine gelişmiş ve bir hata olarak topluma yerleşmiştir.

Biruni, tarih alanında da isim yapmış bir bilim adamıdır. Gazneli Mahmut, Sebuk Tekin ve Harzem'in tarihlerini yazmıştır. O, önemli kaynakları elinde bulunduran, öncekilerden farklı yöntemler kullanan, değişik ve asrının çok ötelilerindeki bir zihniyetle değerlendirmeler yapan bir tarihçidir. Orta Asya'daki Türk kavimleri, Hint ve İran kültür ve tarihleriyle ilgili verdiği bilgiler çok önemlidir. Tarihî olayları objektif olarak incelemiş, sebeplilik ve benzerlik hususlarına dikkat çekmiştir. Kronolojik esaslarla olayların tarihini kont-

rol etmiş, haberin doğru olup olamayacağını tespit etmiştir. Kronoloji cetvelleri ve verdiği bilgiler oldukça önemlidir. (G. Tümer, *a. g. e.* s. 53) Biruni, kaynak araştırmada son derece titiz ve başarılıdır. Haberlerini ya yazılı kaynaklara ya da şahitlere dayandırmaktadır. Onun bu yöntemleri tam olarak kullandığı eserlerinden biri de *Tahkiku Ma li'l-Hind* isimli eseridir.

II- TAHKIKU MA li'l-HİND

Başlığı *Hintlilerin Değerli ve Değersiz Görüşlerinin İncelenmesi* (*Tahkiku Ma li'l-Hind Min Makuletin Makbuletin Fi'l-Akl Ev Merzule*) şeklinde dilimize çevrilebilecek eser, on birinci yüzyılın ilk çeyreğinde (muhtemelen 1017–1031 yılları arasında), Sind, Pencap, Kabul ve Gazne gibi farklı bölgelerde Hindularla iç içe yaşayan Müslümanlara yardımcı olmak amacıyla Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eser, Edward Sachau tarafından 1880'li yılların başlarında tahkik edilerek, *Al-Beruni's India* adıyla Almanca (1883-1884) ve İngilizceye (1887-1888) çevrilmiş; hem Arapça tahkikli neşri hem de bu çevirileri daha o yıllarda Batı'da yayımlanmıştır. Kitabın başka bir Arapça baskısı ise 1958'de Haydarabad'da yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kıvameddin Burslan tarafından Türkçeye tercüme edilen eser, henüz yayınlanmamıştır; mütercimmin eski Türkçe harflerle kaleme aldığı el yazması çeviri nüsha TTK kütüphanesinde dosya halinde bulunmaktadır.

Tahkiku mâ li'l-Hind her biri ortalama dört-beş sayfa uzunluğundaki seksen bölümden oluşur. Burada Hint kültürünün temel nitelikleri, Hindu tanrı inancı, görünür ve görünmez âlemlere ilişkin Hindu inançları, kutsal metinler, dinî ve medenî hukukun kaynağı, nihaî kurtuluşun mahiyeti ve ulaşma yöntemleri, *avatara* öğretisi, kast sistemi ve farklı kasta özgü kurallar, kutsal yerler ve ziyaret adabı, kurban ve kefaret törenleri, dinî bayramlar ve oruç günleri, evlilik ve ölümle ilgili uygulamalar gibi dinsel hayata dair ayrıntılı bilgi vardır. Bunun yanı sıra eserde, Hint edebiyatı, düşüncesi, coğrafyası, astronomisi, tarihi ve astrolojisi gibi söz konusu kültürün hemen her alanına dair pek çok malûmat bulmak mümkündür. Eser dikkatlice incelendiğinde, dinsel inanç ve düşünceler dışındaki diğer bütün konuların, mahiyeti bakımından İslam inanç ve uygulamalarından oldukça farklı olan Hint dinî ve felsefi düşüncesinin Müslümanlarca anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla kale alındığı söylenebilir.

Eserde yazarımızın kendisi çok sık konuşmaz, genelde Hindûları konuşturur ve onların eserlerinden uzun uzun alıntılara yer verir. Böylece o bir bakıma bize, Hinduların kendilerince boyanmış bir Hint medeniyeti portresi sunar. Çoğu bölüm genelde üç kısımdan oluşur: Birinci kısım, problemin yazar tarafından anlaşıldığı biçimiyle ortaya konulduğu kısa bir giriş mahiyetindedir. İkinci kısımda, dinsel inanç ve uygulamalara dair Sanskritçe eserlerden yapılmış uzun iktibaslar veya yazarın bizzat gözlemlediği edebiyat, tarih, coğrafya, hukuk konularına veya Hint örf ve adetlerine dair bilgiler yer alır. Üçüncü kısımda ise, konunun daha iyi anlaşılabilmesi veya okuyucuya yakınlaştırılabilmesi için İslam, Yunan veya İran düşüncesiyle benzerlikleri üzerinde durulur ve zaman zaman karşılaştırmalara yer verilir. Bazen de yazar bölümün sonunda kısaca kendi ulaştığı neticeyi zikreder. Özetle her bölümde baştan sona iyi düşünülmüş bir planın varlığı dikkati çeker.

Eserin iyi düşünülmüş bu geometrik planına hayran kalan E. Sachau, İngilizce çevirisine yazdığı önsözde şöyle der: “*Eserde ne rastgele yazılmış bir cümle ne de gereksizce uzatılmış ifadelere rastlanır. Terimler konuya uygun biçimde seçilmiş ve yerli yerinde kullanılmıştır. Baştan sona planı ve anlaşılabilirliği göz önüne alındığında, eserin bir matematikçinin kaleminden çıktığında şüphe yoktur... Yazar geçmiş dönemlere ait rivayetleri olduğu gibi aktarmak yerine onları farklı kaynaklardan doğrulamaya ve anlamaya çalışmış; akıl ve doğa yasalarına aykırı bulduklarını ise reddetmiştir.*” . (Al-Beruni's India, I/xxiv-xxv)

Biruni, önsözde kitabın ortaya çıkış serüvenini ve özelliklerini özetle şöyle hikaye eder: “*Bir keresinde üstat Ebu Sehl Abdülmun'im b. Ali et-Tiflisî'yi ziyarete gitmiştim. Onun, Mu'tezile mezhebinin “Allah bizatihi âlimdir” görüşünü “Allahın bilgisi yoktur” şeklinde yorumlayarak söz konusu mezhebi lekelemek ve halkı Mu'tezilî alimlere karşı kıskırtmak için eser kaleme alan yazar ve ravileri lanetlediğini gördüm. Ben de bu öyle umumi bir belâdır ki, hasmının veya muhaliflerinin mezhebini nakledenlerden çok az kimse bu belâdan kurtulabilmişlerdir. Tezyif maksadıyla yapılan böyle tahrifler aynı din içindeki farklı mezheplere dair ise, aradaki yakın ilişki ve öğretilere aşinalık sebebiyle kolayca anlaşılabilir. Genel veya özel nitelikleri bakımından birbirine tamamen yabancı olan, ayrıca aralarında fazla münasebet ve müşâreket olmayan dinler ve düşünceler hakkındaki hatalar ve tahrifler ise ortaya çıkmaz, hep gizli kalır. Elimizdeki makalât kitapları, mezâhip ve dinler hakkında yazılan neredeyse bütün eserler bu gibi tahriflerle doludur.*

Hinduların dinsel inançları ve uygulamaları konusunda yazılıp çizilenler belki de bu konunun en iyi örneğini teşkil eder. Ebu'l-Abbas el-İrânşehri'nin eseri hariç, bu konudaki edebiyatımız, her biri diğerinin tekrarı olan ve hiç bir zaman eleştiri süzgecinden geçmemiş tamamen ikinci el bilgilere dayanmaktadır.

Bunun üzerine üstat mezkûr eserleri yeniden gözden geçirmiş, durumun benim söylediğim şekilde olduğunu görince, dinsel konularda Hindûlarla tartışmak ve onlarla değişik konularda işbirliği yapmak isteyenlere bilgi vermek için Hindîler hakkında bildiklerimi yazmamı istedi. Ben de onu memnun etmek için bu kitabımı kaleme aldım.” (Al-Beruni's India, c. I, s. 6-7)

Yazarımız, eserinde izlediği yöntem konusunda ise şunları soyler: Burada did muhaliflerimiz olan Hindûlara karşı asılsız bir suçlamaya girişmedim. Ayrıca ele alınan konunun açıklanmasına katkı sağlayacağını düşündüğüm durumlarda ise, kendi eserlerinden uzun alıntılar yapmakta inancım açısından bir sakınca gormedim. Yapılan alıntıların büsbütün iğrenç olduğu ve ehli hakkın (Müslümanların) karşı çıkabileceği hallerde ise, Hindûların inançları boyledir, onu savunmaya en layık olan kendileridir, dedim. (Al-Beruni's India, I/7)

Yine yazarımıza göre, eseri bir polemik kitabı değildir. Bundan ötürü Hindulann yanlış olduğu düşünülen öğretileri ve uygulamalarına bile karşı çıkılmamış, karşı tezler ileri sürülmemiştir. Kitap olayların yalın tarihsel kayıtlarını aktarmaktan başka bir şey değildir. Kitapta Hinduların inançları olduğu gibi okuyucunun onine serilmiş, gerektiği yerlerde de onlar ile İslam ve Grek düşüncesi arasındaki benzerliklere igaret edilmiştir. Çünkü Biruni'ye göre, Yunan filozofları her ne kadar soyut gerçeklik peşinde koşmuşlarsa bile halka ilişkin pratik konularda hiçbir zaman kendi din ve yasalarının çerçevesinde kalmış; geleneksel gizemli/örtülü ifadelerin otesine geçememişlerdir. Aynı şekilde yazarımız rubgöçü, putperestlik ve panteist yaratma öğretisi gibi pek çok kültürde varolan genel konuları ele aldığı bölümlerde Yunan düşüncesinin yam sıra Sufi ve muhtelif Hıristiyan mezheplerinin görüşlerine yer vermekten de çekinmemiştir . (Al-Beruni's India, I/7)

Tahkik, yazarın Hint kültürüne dair ilk çalışması değildir. Önsözde yazarca ifade edildiği gibi o, daha önceden, biri bütün varlıkların kaynağı ve tanımına dair Sankhya diğeri de ruhun maddi/bedensel engellerden kurtuluşuna ilişkin Patanjali isimli Hinduizme ait iki önemli eseri Arapçaya tercüme etmiştir. Dolayısıyla onun Hint kültürüne vukufiyeti ve kendine güveni tam-

dır. Bundan dolayıdır ki o, eserini, Müslümanların başka hiç bir kaynağa ihtiyaç duymadan bütün Hint inanç ve uygulamalarını öğrenebilecekleri ayrıntılı bir eser olarak tanımlar. (*Al-Beruni's India*, I/8)

Bununla birlikte eser, dinsel bakımından *Gita* ve *Puranalardan* daha önemli konumdaki *Vedalar* ve *Upanişadlar* gibi eserlere yeterince önem vermediği, Hindistan'ın siyasi tarihinden ve Budizm, Caynizm gibi dinlerden bahsetmediği ve bölümler arasındaki orantısızlık gibi nedenlerden de eleştirilir.

KAYNAKLAR

- Birûnî, Abu Rayhân Muhammad b. Ahmed al- (1958) *Tahkik ma li-al-hind min makula makbula fi al-aql aw mardhula*, (Ed.) E. Sachau, Hayderabad: Dairetü'l-Maarifi'l Osmania (Osmania Oriental Publications Bureau), Osmania University
- Birûnî, Abu Rayhân Muhammad b. Ahmed al- (1964) *Al-Beruni's India: an Account of the Religion, Philosophy, Literature, Geography, Chronology, Astronomy, Customs, Laws and Astrology of India About A. D. 1030*, trans. and ed. with notes and indices by Dr. Edward C. Sachau (Two volumes in One), (London: Routledge and Kegan Paul Ltd.)
- F. J. GOLDSMID, "Sachau's Albiruni", *Journal of Royal Asiatic Society*, (January-1951), s. 129-142
- Günay TÜMER, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara-1975
- Günay TÜMER, "Beyruni'nin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Çalışmaları", s. 209-230, *Beyruni'ye Armağan*, TTK Basımevi, Ankara-1974
- *Beyruni'ye Armağan*, TTK Basımevi, Ankara-1974
- H. M. Said (Ed.), *Al-Biruni Commemorative Volume: Proceedings of the International Congress Held in Pakistan, November 26-December 12, 1973* (Karachi: Hamdard Academy)
- Ahmad Hasan Dani, "Al-Biruni's Indica: A Re-Evalutaion", - H. M. Said (Ed.), *Al-Biruni Commemorative Volume: Proceedings of the International Congress Held in Pakistan, November 26-December 12, 1973* (Karachi: Hamdard Academy), s. 182-189
- A. M. A. R. Fatimi, "Al-Biruni's India", - H. M. Said (Ed.), *Al-Biruni Commemorative Volume: Proceedings of the International Congress Held in Pakistan, November 26-December 12, 1973* (Karachi: Hamdard Academy), s. 190

- Muhammed Aslam, "Al-Biruni's Methodology in India", - H. M. Said (Ed.), *Al-Biruni Commemorative Volume: Proceedings of the International Congress Held in Pakistan, November 26-December 12, 1973* (Karachi: Hamdard Academy), s. 329-335

- Bashir Ahmed Dar, "Al-Biruni On Hindu Religious Thought", - H. M. Said (Ed.), *Al-Biruni Commemorative Volume: Proceedings of the International Congress Held in Pakistan, November 26-December 12, 1973* (Karachi: Hamdard Academy), s. 336-343

- Kemal Ataman, "Re-Reading al-Biruni's India: A Case for Intercultural Understanding", *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 16, No. 2, (April 2005), s. 141-154